
Het luide roepen om een harde hand

Notities bij *Hoge eisen, ware liefde*
van Gabriël van den Brink

Het boek *Hoge eisen, ware liefde* heeft als ondertitel *De opkomst van een nieuw gezinsideaal in Nederland*, een verwijzing naar de belangrijkste onderzoeksvragen die Gabriël van den Brink aan de orde stelt. Niet alleen wil hij een overzicht bieden van ontwikkelingen in opvoeding en gezin in de afgelopen dertig jaar, maar deze ontwikkelingen ook door-trekken naar de toekomst om vervolgens de vraag te beantwoorden 'welke gezinnen het in de toekomst vermoedelijk goed doen en welke problemen zullen krijgen, gegeven de veranderingen die er in de sociale omgeving van die gezinnen gaande zijn' (p. 26). Om dat te kunnen doen, hanteert hij een zogenoemd evolutionistisch perspectief. Hij 'postuleert' daartoe 'een *formele* analogie tussen de lotgevallen van het gezinsleven en die van de levensvormen in de natuurlijke geschiedenis' (p. 23). Het is een analogie die vragen oproept: Het gezin als natuurlijke organische overlevingseenheid? De sterkste overleeft?

De gezinnen die problemen zullen krijgen worden gelokaliseerd bij ouders die in hun 'vrije opvoeding (...) de zaak op hun beloop laten'. Zij zijn daarom niet opgewassen tegen de *hoge eisen* van het moderne leven noch tegen die, welke in de toekomst zullen gelden. Van den Brink suggereert dat zo'n egalitaire opvoedingscultuur met 'weinig discipline' tegenwoordig in de meeste Nederlandse gezinnen voorkomt en dat daarom over de gehele linie de disciplinerende teugels aangehaald moeten/zullen worden. Als voorbode daarvan ziet hij onder de huidige generatie ouders een nieuw besef van waarden en normen ontstaan 'waarvan de gevolgen ook buiten de gezinnen voelbaar zijn'. Deze ouders hebben zijn *ware liefde*; ze vertegenwoordigen het 'communautaire gezinstype', waarin liefdevolle aandacht samengaat met ouderlijk gezag. Op grond van hun normbesef en opvoedingsstijl waagt hij zich aan de stelling dat dit zal uitmonden in een nieuw 'beschavingsoffensief': 'de toekomst zal in het teken van een nieuw beschavingsoffensief staan en het gezinsleven zal daarbij een cruciale rol vervullen' (p. 240).

Deze gezinscentristische¹ uitgangspunten en stellingen lijken mij onhoudbaar. Ze gaan er bovendien aan voorbij dat al sinds het begin van

de jaren tachtig ('ethisch reveil') de vraag naar meer discipline, toezicht, controle en hardere straffen is toegenomen. Het is een 'beschavingsoffensief' dat zich niet beperkt heeft tot gezinnen, maar dat zich over de gehele linie manifesteerde. Door aan deze tendens geen aandacht te besteden, komen de stellingen en conclusies van dit boek geprononceerder in de schijnwerpers te staan. Dit voert tot de vraag waar ze op zijn gebaseerd.

Het boek kent vier delen die vrijwel los van elkaar staan; de auteur noemt ze zelf 'uiteenlopende betogen' (p. 26). Ze hebben 'elk een eigen thematiek' en pas 'in het laatste deel komen alle lijnen van onze [Van den Brink schrijft in de eerste persoon meervoud] gedachtengang bijeen' (p. 26). Het eerste deel behandelt veranderingen sinds de jaren zestig, zowel demografisch-economische als sociaal-culturele verschuivingen. In het tweede deel wordt de historische invalshoek verlaten voor een typologische exercitie: hier worden vier gezinstypen onderscheiden. Het derde en het vierde deel doen verslag van waarnemingen en gesprekken met 'deskundigen', respectievelijk over heden en toekomst van Nederlandse gezinnen en van enkele specifieke problemen rond die gezinnen. 'In het vijfde deel valt de puzzel uiteindelijk in elkaar' (p. 27), schrijft Van den Brink.

In deel I wordt de veronderstelling dat er een crisis rond het gezin gaande is nog afgewezen. De betekenis die ouders aan hun kinderen toekennen is gegroeid, de investeringen per kind zijn toegenomen. De conclusie van dit deel is dat de bezorgdheid niet zozeer op een crisis of desintegratie wijst, 'maar op de hogere eisen die moderne mensen aan zichzelf en anderen stellen' (p. 88).

In deel II presenteert Van den Brink de theoretische mogelijkheid dat er een opvoedingstypologie bestaat rond het kruispunt van discipline en liefde of betrokkenheid (p. 92):

betrokkenheid

	laag	hoog
discipline hoog	autoritair	communautair
discipline laag	laissez faire	egalitair

In zijn aanloop tot dit schema rekent Van den Brink zowel de onderhandelingshuishouding (Du Bois-Reymond) als het model van de relationele logica (Straver) tot de egalitaire gezinscultuur; deze kenmerkt zich

door een hoge mate van persoonlijke betrokkenheid samen met een streven naar meer gelijkwaardige verhoudingen. Zelf spreken wij in dat geval van een egalitaire gezinscultuur. Dat betekent echter dat er nog twee typen kunnen bestaan (p. 99).

Vervolgens construeert hij het communautaire gezinstype, aangeduid onder het kopje 'Een nieuw gezinstype'. De vraag of dit type meer is dan een theoretische constructie luidt: ja, 'we zullen met een paar verwijzingen volstaan' (p. 100). Er volgen dan twee verwijzingen op nog geen twee bladzijden. De eerste verwijzing is naar Doornenbal die spreekt van het 'autoritatieve gezin'. Enerzijds bestaat dat gezin uit 'gelijkwaardige individuen' 'maar anderzijds houdt men vast aan het ouderlijk gezag.' Hiermee suggereert Van den Brink dat egalitaire gezinnen *niet* vasthouden aan het ouderlijk gezag. Dat zou dus opgaan voor zowel de onderhandelingshuishouding (Du Bois-Reymond) als het model van de relationele logica (Straver)? Het is een dichotome manier om het egalitaire en het communautaire type te onderscheiden: ouders handhaven hun gezag of doen dat niet. Vasthouden aan ouderlijk gezag kan echter heel goed samengaan met 'een streven naar meer gelijkwaardige verhoudingen' - gepresenteerd als kenmerk van het egalitaire gezinstype -, waardoor de scheidslijn tussen autoritatief en egalitair onduidelijk blijft.

De tweede verwijzing is naar Du Bois-Reymond. Ook zij zou een typologische hoeksteen bijdragen, en wel vanwege haar constatering dat er een historische 'mengvorm' bestaat tussen het oude en het nieuwe gezin, gebaseerd op respectievelijk een bevelshuishouding en een onderhandelingshuishouding. 'We laten dit historische aspect voor wat het is,' schrijft Van den Brink, om te constateren: 'Deze ouders werken met hun opvoeding aan een "gefaseerde zelfstandigheid" voor hun kinderen' en daarin komen ze goeddeels met de zojuist besproken "autoritatieve" ouders overeen' (p. 101). Ook hier weer die dichotomie: men werkt eraan of niet. Maar duidelijk is anders, want in welk gezin werken ouders *niet* 'met hun opvoeding aan een "gefaseerde zelfstandigheid" voor hun kinderen'? Daarmee werken ouders per definitie toe naar 'meer gelijkwaardiger verhoudingen'.

Bij de presentatie van zijn typologisch schema schrijft Van den Brink: 'Omdat de "score" van het gezin op de ene dimensie niet van die op de

andere afhangt, is er een viertal combinaties mogelijk' (p. 124) Hij meent dus dat de twee dimensies betrokkenheid of liefde en discipline onafhankelijk van elkaar zijn. Maar de 'score' van een gezin op de ene dimensie hangt wel degelijk samen met die op de andere. Kinderen zoeken steeds opnieuw de grenzen op, daar zijn de ouders niet vanaf door 'gezagshandhaving'. Even vaak komen ouders dus voor de vraag te staan waar ze een oude grens handhaven, waar ze een nieuwe grens moeten trekken en hoe ver ze dan die grens moeten verleggen. En hoe ze dat doen zal afhangen van hun betrokkenheid, hun liefde. 'Hoe groter de intellectuele en affectieve investeringen van de ouders in het kind, des te groter worden zijn of haar kansen op maatschappelijk succes,' schrijft Van den Brink (p. 235). Inderdaad, maar het laat zich niet goed denken dat zulke investeringen gepaard gaan met sterk hiërarchische verhoudingen, en evenmin dat ze weinig disciplinerend zijn. Grote affectieve investeringen wekken hoge verwachtingen; ze zetten zich voort in het geweten en het ik-ideaal van het kind. Het is haast ondenkbaar dat sterk betrokken ouders niet ook tegelijk dwingende ouders zijn, hoewel niet op de oude autoritaire manier:

'Ook al waren we boos, we hebben je nooit gestraft.'

'Jullie boosheid was al straf genoeg.' (Goudsblom 1998, 84).

Nadat het communautaire gezinstype is geschetst, blijkt het egalitaire gezinstype niet alleen te worden gekenmerkt door een hoge mate van persoonlijke betrokkenheid samen met een streven naar meer gelijkwaardige verhoudingen, maar ook door 'een geringe discipline' of 'weinig discipline'. Die samenvoeging van kenmerken in één type wordt door Van den Brink nergens verantwoord. Ouders die streven naar gelijkwaardiger verhoudingen met hun kinderen vergen niet per definitie van die kinderen 'weinig' of een 'geringe' discipline. In die verhoudingen kan dat disciplineren immers bestaan uit een even zacht als dwingend beroep op liefde en reflectie, een beroep dat aanzet tot zowel een krachtig geweten als een scherp gevoel voor verhoudingen. Door daaraan voorbij te gaan kan er in de typologie van Van den Brink maar één gezinscultuur zijn 'waarin men op het vlak van discipline en van persoonlijke betrokkenheid hoge eisen aan zichzelf stelt, waarin gezag en liefde elkaar niet uitsluiten maar (wellicht) versterken' (p. 101) en dat is de communautaire.

Eveneens zonder enige verantwoording stelt Van den Brink dat als gevolg van 'enerzijds de overgang van hiërarchische naar meer gelijkwaardige verhoudingen, anderzijds de overgang van een institutionele

naar een meer persoonlijke vorm van betrokkenheid (...) het zwaartepunt op dit moment bij het egalitaire gezinstype [ligt], terwijl het aanvanke-lijk bij het autoritaire type lag' (p. 125). Gezinnen met een sterk per-sonlijke betrokkenheid in combinatie met 'weinig' of een 'geringe' discipline zouden in de afgelopen dertig jaar dus dominant zijn gewor-den. Het wordt met aplomb gebracht, maar het lijkt mij onzin. Boven-dien is het in tegenspraak met de conclusie van deel II, namelijk dat de bezorgdheid niet zozeer op een crisis of desintegratie wijst, 'maar op de hogere eisen die moderne mensen aan zichzelf en anderen stellen' (p. 88).² Het is niet meer dan een boude bewering met een hoog morali-serend effect: in Nederland, te beginnen bij de gezinnen, heerst te wei-nig discipline. In één zin blaast van den Brink het gebrek aan discipline enorm op, en in één moeite door wordt de lezer vastgezet op de mono-rail van de roep om méér discipline.

Tegen het einde van zijn boek wijst van den Brink nog eens nadruk-kelijk 'op de noodzaak voor een hele generatie' - de huidige die op-groeide in de jaren zestig - om een 'nieuw evenwicht te vinden tussen de zakelijke en de affectieve kanten van het gezinsleven. (...) Zij zoekt naar een nieuw optimum tussen discipline en betrokkenheid en moet weinig hebben van louter psychologisch of relationeel gedoe' (p. 237). Behalve de retoriek ('louter gedoe'), kleeft deze manier van schrijven het gebrek aan dat de termen optimum en evenwicht verwijzen naar een zichzelf gelijkblijvend continuüm, niet naar een dynamische meerdimen-sionele (spannings)balans. Anders gezegd, de indeling of typologie is plat, zij is blind voor niveaus, fasen of lagen. Volgens mij zijn in de afgelopen dertig jaar de uitersten van een autoritaire en een laissez-faire opvoeding vrijwel verdwenen, terwijl haast overal de spanning tussen betrokkenheid en distantie of discipline hoger is opgevoerd. In de prak-tijk van de omgang vormen discipline en liefde net zo min een plat continuüm als zakelijk en affectief, vasthoudend en flexibel, gedistan-tieerd en betrokken. De eisen van zowel betrokkenheid als discipline zijn hoger opgevoerd.

Vooraf vanaf de jaren zestig zijn ouders de driften en emoties van hun kinderen voorzichtiger en terughoudender gaan kanaliseren. Com-manderen van kinderen en hen voor voldongen feiten stellen, werden steeds gevaarlijker gevonden: 'hun wil breken' is van een pedagogisch advies tot een schrikbeeld geworden (Israëls 1989; Rutschky 1977). De gelijkwaardiger en meer liefdevolle verhoudingen die zich gaandeweg in steeds meer gezinnen ontwikkelden, kenmerkten zich door een habitus die sterker is afgestemd op een soepeler en gevarieerder sociaal verkeer. In zo'n gezinsregime gebeurt het disciplineren met een sterker en dwin-

gender beroep op liefde en reflectie; het is een beroep dat aanzet tot een ontwikkeld gevoel voor betrekkingen en betrekkelijkheid. Absolute gedragsregels en gewetensvoorschriften worden daarbij vervangen door individuele beoordelingen van specifieke situaties en relaties. Dat vergt een grotere tegenwoordigheid van geest, een krachtiger zelfregulering, die meer vanuit het bewustzijn plaatsvindt. Dit zijn, zo lijkt mij, de 'hoge eisen' waarmee volwassenen in de huidige samenleving worden geconfronteerd. Daarom vormen egalitaire gezinsverhoudingen juist een voorwaarde voor een effectieve disciplinerings, waarin kinderen zich een habitus vormen waarmee ze zich in die samenleving kunnen redden en weren.

Ook door allerlei moraliserende suggesties en beweringen werkt het onderscheid tussen egalitair en communautair gezinstype vertroebelend. Al schrijft Van den Brink 'een geringe discipline' of 'weinig discipline', vaak genoeg blijkt dat hij *te* weinig en *te* gering, dus een *gebrek* aan discipline bedoelt. Behalve het al genoemde 'louter psychologisch of relationeel gedoe' zijn er voorbeelden genoeg: 'ouders die de zaak op zijn beloop laten of hun kinderen onvoldoende omgangsvormen bijbrengen', 'het stadium van vrijheid-blijheid', 'het egalitaire model uit de jaren zeventig (...) is (...) nu eenmaal niet opgewassen tegen de harde eisen die in de jaren negentig aan iedereen gesteld worden' (p. 237/8). Door die 'harde eisen' is de tijd van het vrije opvoeden definitief voorbij (p. 220).³

In deel III - Vooruitzichten - en IV - Problemen - probeert Van den Brink de stelling dat het communautaire gezin de toekomst heeft en het egalitaire gezin het zal afleggen verder aan te kleden. Deel III had ook 'Hogere eisen' kunnen heten. Inderdaad, de eisen van samenwerking en concurrentie stijgen en, inderdaad, dat zal wel niet ophouden. So far, so good. Maar óók in de afgelopen dertig jaar zijn die eisen gestegen, terwijl Van den Brink voor die periode geen reden heeft gezien om dat te signaleren. Had hij dat wel gedaan, dan had dat communautaire gezin ook toen al tot ontwikkeling moeten komen (en zou hij de vraag moeten beantwoorden waarom dat dan niet is gebeurd). Deze omissie (de toegenomen druk in het recente verleden) in combinatie met enkele onbewezen postulaten en wat onzuiver gegoochel met de definitie van het egalitaire gezinstype vormen als het ware de brandstapel waarop Van den Brink het vuur van zijn morele boodschap ontsteekt (ook al probeert hij zich op de laatste bladzijde nog gauw in te dekken door te schrijven 'over de wenselijkheid van deze ontwikkeling laten wij ons hier niet uit').

In deel V - Slot - brandt dat vuur des te harder omdat er in het voorafgaande deel nog de olie van de 'toename' van 'Problemen' op is gegooit. Zo wordt het *formele* evolutionistische perspectief verlaten en vervuuld voor een *moreel* evolutionistisch perspectief. De belofte dat in dit vijfde deel 'de puzzel uiteindelijk in elkaar' valt (p. 27), blijft loos. Met behulp van moralistische retoriek en manipulatie van definities lijkt *Hoge eisen, ware liefde* steun te bieden aan de populaire opvatting dat ouders hun kinderen teveel verwennen en te toegevend zijn, maar in feite is het vooral een echo daarvan. Het is niet meer dan een omarming van de 'tijdgeest' omdat de bewering dat de ouders die te weinig discipline vergen tegenwoordig een meerderheid vertegenwoordigen ('zwaar-tepunt') volledig in de lucht blijft hangen. Het op deze manier inzetten van de sociale wetenschap in de discussies over 'moreel verval' ondermijnt die wetenschap en bekrachtigt het vermoeden dat al dit gehamer op sociale cohesie, discipline en gezag leidt tot een versterking van de identificatie met de gevestigden en tot een vermindering van de identificatie met minder machtigen. Ook bij Van den Brink moeten de 'groepen die zich niet voegen' tot de orde van die mooie woorden geroepen worden. Het morele gehamer is doordesemd van wantrouwen en het zaait wantrouwen. Neem de volgende zinnen uit de slotparagraaf over het beschavingsoffensief:

(...) er is (nog?) geen elite die haar normen wil opleggen aan de massa van de bevolking. Weliswaar willen (sommige!) professionals een actiever optreden, maar voor negentiende-eeuwse interventies schrikt men vooralsnog terug.' (p. 240)

Hier constateer ik een lonken naar een 'hard rain', een sterke wind, een schrikbewind. Zoals gezegd schrijft Van den Brink dat 'wij' ons niet uitlaten over de wenselijkheid van zo'n beschavingsoffensief, maar let eens op zijn voorspelling dat 'vroeg of laat het moment komt' - nee, hij twijfelt niet - 'dat groepen die zich niet voegen, hardhandig worden aangepakt' (p. 243).

Dit boek is uitgegeven door het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW). Het instituut heeft Van den Brink de opdracht gegeven het te schrijven en ook een begeleidingscommissie ingesteld, bestaande uit 24 personen, nog bijgestaan door vijf anderen. Het verlangen naar een harde hand bestaat kennelijk ook in de 'zachte sector'. Ook daar heerst de opvatting dat ouders hun kinderen teveel verwennen en te toegevend zijn, hetgeen erop wijst hoe luid en vanzelfsprekend de roep om méér discipline inmiddels is geworden.⁴

Toen het CDA in 1995 opvoeding en gezin op de politieke agenda plaatsten (waarop de media en de VVD er onmiddellijk bij sprongen en velen volgden), was dat een gerichte intensivering van een breed 'beschavingsoffensief' dat wortelt in de angst dat Nederland verloedert. Al vanaf het begin van de jaren tachtig hebben de stijging van de criminaliteitscijfers en een angst voor de 'risicozucht' in de verzorgingsstaat (Wouters 1995) die angst opgevoerd. Vanaf die jaren richtten verzet en sociaal protest zich nog nauwelijks tegen de gevestigde orde, maar juist tegen alles wat die orde bedreigde. Het 'harmoniemodel' kwam terug en in de jaren negentig kreeg het een nieuwe naam: 'poldermodel'. Door de uitbarstingen van geweld en door de nieuwe onzekerheden na het uiteenvallen van de USSR en Joegoslavië leek de tijd van de 'koude oorlog' en de 'vreedzame coëxistentie' plotseling een relatief stabiele periode. Het bestaan van een 'vijand' schiep houvast. Ook de zogenaamde 'globalisering' en 'Europeanisering' hebben het geloof in de macht van de Nederlandse autoriteiten ondermijnd; ze hebben Nederland als het ware steeds kleiner gemaakt en zo gevoelens van verlies en bedreiging opgeroepen. Vanuit dit perspectief lijkt de huidige roep om 'morele herbewapening' op die uit de achttiende eeuw:

Alom heerste het idee dat de Republiek in verval was geraakt. De oorzaak zocht men in de achteruitgang van de zeden. Meer en meer auteurs benadrukten het belang van persoonlijke deugd voor het welzijn en de welvaart van het vaderland. Men streefde naar de vorming van een morele gemeenschap, waarbinnen iedere burger zich betrokken zou voelen bij de publieke zaak. Ook de spectator-schrijvers zagen het als hun missie om dit verval van de zeden te keren en de oude luister van hun land te herstellen. (Sturkenboom 1998, 38)

De aantasting van het Nederlandse groepscharisma bracht ook toen een verbreiding van de diagnose zedenverval met als therapie méér discipline. Steeds wanneer vooruitgangsoptimisme omslaat in een gevoel van onzekerheid (omtrekt het wij-gevoel of de wij-identiteit), stijgt er gemjammer op over de teloorgang van een 'waarachtig' cultureel erfgoed en over de 'oppervlakkigheid' en de 'verloedering' van de samenleving (Waldhoff 1995, 58).

Noten

* Met dank aan Nico Wilterdink voor zijn suggesties en commentaar.

1. Ook de fase van emancipatie en

verzet zou volgens Van den Brink in het gezin beginnen: zo heeft hij het over 'de revolutie die dertig jaar gele-

den in de sfeer van het gezin begon' (p. 240). Overigens is dit gezinscentrisme niet overal in het boek even sterk aanwezig: 'Net als andere sectoren in de maatschappij kende ook het gezin de overgang van een bevels- naar een onderhandelingshuishouding. De betrekkingen tussen de gezinsleden werden informeler en meer egalitair van aard' (p. 86).

2. Ook uit surveys blijkt steeds opnieuw dat het goed gaat met het merendeel van de Nederlandse jeugd; ze hebben een goede relatie met hun ouders

en doen goed hun best op school (Rispiens e.a., 1996).

3. Voor een retorische wending als deze moet je eigenlijk al 'van de partij' zijn want anders vraag je je onmiddellijk af of er wel ooit zo'n tijd van vrij opvoeden is geweest?

4. Uit het NIPO onderzoek voor het dagblad *Trouw* blijkt dat 70% van de respondenten het in 1998 eens was met de stelling 'Voor een goede opvoeding is een strakke hand nodig'. In 1991 lag dat percentage nog onder de zestig. (*Trouw*, 5 januari 1999)

Literatuur

Goudsblom, J. (1998) *Reserves*. Meulenhoff, Amsterdam.

Israëls, Han (1989), *Schreber, Vader en zoon*. Historische Uitgeverij, Groningen.

Rispiens, J., J. Hermanns & W. Meeus (red.) (1996), *Opvoeden in Nederland*. Van Gorcum, Assen.

Rutschky, Katharina (red.) (1977), *Schwartzte Pädagogik. Quellen zur Naturgeschichte der bürgerlichen Erziehung*. Ullstein, Berlin.

Sturkenboom, Dorothée (1998) *Spectators van Hartstocht. Sekse en emotionele cultuur in de achttiende eeuw*. Verloren, Hilversum.

Waldhoff, Hans-Peter (1995), *Fremde und Zivilisierung*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Wouters, Cas (1995) *Van minnen en sterven*. Bert Bakker, Amsterdam.
